BİR DÜNYA TANRI

Editör
Mustafa Tekin

rağbet yayınları

RAĞBET YAYINLARI

BİR DÜNYA TANRI

Editör: Mustafa Tekin

1. Baskı: İstanbul, Aralık 2021

ISBN: 978-605-7699-??-??

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 52141

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarım: *ademsenel.com*

Baskı - Cilt

Şenyıldız Yay. Matbabacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No: 102
Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 45097)

RAĞBET YAYINLARI

Sümer Mh. 30. Sk. No: 24/A Zeytinburnu / İstanbul
Tel.: 0212 528 85 19 • Faks: 0212 528 85 20
bilgi@ragbetkitap.com
www.ragbetkitap.com
facebook.com\ragbetyayinlari / instagram.com\ragbetyayinlari / twitter.com\ragbetyayinlari

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

GİRİŞ

MUTLAK OLANI FARKLI ŞEKİLLERDE TASAVVUR ETMEK: FARKLI TANRI TASAVVURLARI 13
Dr. Öğr. Üyesi Ebuzer DİŞKAYA

I. BÖLÜM
İBRAHİMİ DİNLER

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TANRI TASAVVURU 49
Doç. Dr. Hasan OCAK

HIRİSTİYAN TANRI 85
Arş. Gör. Adem İRMAK, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜMÜŞ

YAHUDİ TANRI 129
Prof. Dr. Mustafa ALICI

II. BÖLÜM
ORTADOĞU'DA DİNİ GELENEK

BAHAİ DİNİNDE TANRI ANLAYIŞI 173

(Y)EZİDİLER'DE TANRI VE TANRISAL VARLIKLAR 215
Prof. Dr. Metin BOZAN

ZERDÜŞT'TEN MECUSİ GELENEĞİNE TANRI TASAVVURU .. 251
Doç. Dr. Mehmet ALICI

(Y)EZİDİLER'DE TANRI VE TANRISAL VARLIKLAR

Prof. Dr. Metin BOZAN*

A. Yezidiliğe/Ezidiliğe Genel Bir Bakış

Batıni karakterli bir dini yapılanma olan Yezidiliğin kökeni ve geçirdiği evreler oldukça tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar Yezidiliğin kökenlerini Asurlular'ın veya Sümerler'in dinlerine ya da Zerdüştilik, Sabiilik, Maniheizm, Mitraizm gibi kadim dinlere dayandırmaktadırlar. Bu görüşleri savunanlara göre Yezidilik, her ne kadar İslamiyet'ten bazı ögeler almışsa da kadim bir dini yapılanma olup önceki bazı dinlerin devamıdır.[1] Kuşkusuz ilkesel olarak Yezidiliği benimseyen toplulukların en azından bir kısmının kadim din, kültür ve medeniyetlerin izlerini güçlü bir şekilde taşıdığı ya da süreç içerisinde söz konusu yapıların tesiri altında kaldığı söylenebilir. Ancak

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, metinbozan@hotmail.com

1 Bkz. Anastase Kremli, "el-Yezidiyye" *Mecelletu'l-Meşrik,* II/1, 32-37; II/IV 151-156; II/IX, 395-399 (1899), II/I, 32; Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları,* Çev. Zafer Avşar, (İstanbul: Avesta, 2000), ss. 209-210; ʿAbdurrezzāk Hesenī, *el-Yezidi fî Hazirihim ve Mâdîhim,* (Sayda: Matbaʿatu'l-İrfan, 1951), s. 9; Kemal Tolan, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê,* (İstanbul: Avesta, 2006), s. 122; İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyetu Kadîmen ve Hadîsen,* ed. Kostantin Züreyk, 1. bs., (Beyrut: American Press, 1934), yayıncının notu, s. 108.

klasik kaynaklarda ve pek çok çağdaş araştırmada da teyit edildiği gibi Yezidiliğin bilinebilen en eski tarihi, sadece Şeyh Adi b. Müsafir'(555/1160)'e kadar gidebilmektedir.[2]

Adeviyye tarikatının kurucu şeyhi olan 'Adî b. Müsâfir, Ehl-i Sünnet çizgisinde bir mutasavvıftır. Şam ve Bağdat'taki dini eğitimlerinin ardından Musul'un yaklaşık 50 km. kuzeyinde bulunan Laleş'te bir zaviye inşa ederek ilim ve irşatla meşgul olmuştur.[3]

Şeyh 'Adî'nin vefatının ardından sırasıyla şeyhlik makamına geçen halifeleri Ebu'l-Berekât Sahr b. Sahr b. Müsâfir ve oğlu 'Adî b. Ebi'l-Berekât (ö. 614/1216?) dönemlerinde tarikat klasik yapısını büyük ölçüde korumuştur. Ancak üçüncü halife Şeyh Hasan b. 'Adî b. Ebî'l-Berekât (644/1246) dönemi ve hemen sonrasında tarikatın klasik yapıdan felsefi tasavvufa oradan da yavaş yavaş batıniliğe doğru evrilmeye başladığını söylemek mümkündür.[4]

Tarikatın Sünnî referanslar temelinde oluşumu ve Yezidiliğe dönüşüm süreci dikkatlice tetkik edilirse, batıni karakterli dini yapılanmaya dönüşmesine zemin hazırlayan kök problemlerden birisinin Yezid b. Muaviye savunusu olduğu görülecektir. Aslında Yezid b. Muaviye müdafaası, tarikatın kendisi kadar

2 Krş. Furlani, *The Religion of the Yezîdîs*, (Bombay, 1940), s. 12. Erken dönem klasik kaynaklar tetkik edildiğinde mevcut inanışları ile söz konusu coğrafyada günümüzdeki şekliyle kavramsallaşmış bir Yezidiliğin 'Adî b. Müsâfir öncesinde mevcut olduğunu iddia etmek güç görünmektedir. Bkz. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi es- Sem'anî (562/1167), *el-Ensâb*, tlk. Abdullah Amr Barudi, (Beyrut: Dârü'l-Cinan, 1988), V, 693; Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, (Beyrut: Dâru Sadır, 1989), XI, 289, III, 412.

3 Hayatı hakkında bkz. Metin Bozan, *Şeyh Adî b. Musafir, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, (İstanbul: Nubihar, 2012).

4 Metin Bozan, "XVI. Asırda Yezidiler'in Dinî Statüsü Hakkındaki Tartışmalara Dair İki Belge: Mevlânâ Sâlih el-Kürdî'nin Bir Fetvası ile Mevlânâ Muhammed Berkal'î'nin Ta'liki", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/2, 224-253 (Nisan 2020)), s. 227. Krş. Roger Lescot, *Yezidiler, Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, çev. Ayşe Meral, (İstanbul: Avesta, 2001), s. 28.

eskidir. Nitekim kurucu şeyhleri 'Adî b. Müsâfir, *İtikadu Ehl-i Sünne ve'l-Cemaa* adlı eserinde[5] Yezid b. Muaviye'nin ümmet tarafından seçilen meşru bir halife olduğunu savunmuş ve lanetlenmesine karşı çıkmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde tarikatın müritleri, Yezid b. Muaviye savunusunda aşırıya gitmişlerdir. Hatta bu nedenle diğer Ehl-i Sünnet mensuplarıyla ilişkilerini koparmışlardır.[6] Söz konusu süreçte Yezidiler'in yavaş yavaş batıni karakter taşıyan bir yaklaşım sergilemeye başladıkları görülmüştür. Bunun ilk belirtileri hem Yezid b. Muaviye'ye hem de kurucu şeyhleri 'Adî b. Müsâfir hakkında beşer üstü olduklarını içeren söylemler geliştirmeleridir. Nitekim başta İbn Hallikan (681/1282) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) olmak üzere 13. ve 14. asırda yaşayan bazı alimler, tarikatın Yezid b. Muaviye ve Şeyh 'Adî hakkındaki aşırı inanışları nedeniyle ana bünyeden ayrıştığını ifade etmişlerdir.[7] Ne var ki 17. yy. başlarında 'Adî b. Müsâfir'in tanrısal misyonu türbesi etrafında oluşturulan ritüellerle sınırlandırılırken, Yezid b. Muaviye'nin misyonu silikleşmiş; hatta süreç içerisinde büyük ölçüde

5 *İ'tikâdu Ehli's Sünne ve'l-Cemâ'a'* adlı risalesinde Şeyh 'Adî, Ehl-i Sünnet akidesi çerçevesinde itikadi meseleleri ele almakta; tevhit, sahabe, ahiret, siyasilere itaat ve bidat gibi konuları Hanbeli bakış açısıyla yorumlamaktadır. Bkz. Bozan, *Şeyh Adî b. Musafir,* s. 37-73.

6 Nitekim Yezidiler'e reddiye yazan Ebû Firâs (ö.658/1259-1260) adlı Sünni bir alim, kendi döneminde tarikat mensuplarının Yezid aleyhinde konuşanları öldürmeyi göze aldıklarını; hatta Yezid hakkındaki fikirlerinden dolayı artık Cumhur Ulemanın (Ehl-i Sünnet kastedilmektedir) arkasında Cuma namazlarını kılmayı terk ettiklerini söylemektedir. Bkz. Ubeydullah b. Şibl Ebu Firâs, *er-Red ale'r-Revâfıza ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifeyn li'l-Milleti'l-İslamiyyeti'l-Muhammediyyeti,* bkz. Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1617, 1. Kısım vr. 49-139, 113b-114a.

7 İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân,* (Beyrut : Dâru Sâdir, 1978/1398), 3:254; İbn Teymiyye (728/1328) ise kendi dönemi Adeviyye tarikatı mensuplarının Şeyh 'Adî ve Yezid b. Muaviye hakkında batıl bir takım fikirlere inandıklarını zikretmekte ve onları Şeyh 'Adî'nin yoluna dönmeye davet etmektedir. Bkz. Ebû'l-'Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübrâ* (Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ: Mısır 1823, s. 262-318 içinde), 1: 287-91.

ortadan kalkmıştır.[8] Zira bu dönemlerden itibaren Yezidiler arasında Melek Tavus olarak adlandırılan Azazil ön plana çıkmıştır.[9] İlkin hayır ve şer misyonunu birlikte taşıyan Melek Tavus, en geç 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise faal ve icracı tanrı olarak kabul edilmiştir.[10]

Öyle anlaşılmaktadır ki, İslam'ın Sünni geleneğine bağlı bir tarikat olarak başlayan Yezidilik, süreç içerisinde çevrelerinde bulunan felsefi/nazari tasavvuf ile kadim din ve kültürlerin etkisiyle kendisine has senkretik ve eklektik bir dini yapılanmaya dönüşmüştür.[11] Nitekim kendi döneminin Yezidi dini lideri olan İsmail Bek Çol'ün *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen* adlı eserinde, Yezidiler'in, oruç ve nasihatı Hıristiyanlar'dan, fehmi/kavrayışı İslam'dan, Usuluddin'i (tanrısal varlıklar olan) Melekler'den, haram yiyecekleri Yahudiler'den, secdeyi Veseniler/Putperestler'den, muhalefeti de Rafiziler'den aldıklarını ifade etmesi, bu çıkarımı doğrular niteliktedir.[12]

Bu araştırmada, yukarıda ana hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılan Yezidiler'in oluşum/dönüşüm süreçleri ve günümüzde sahip olduğu inanç biçimleri esas alınarak Tanrı ve tanrısal varlıklar anlayışı tetkik edilecektir. Ancak çalışmanın mukaddimesinde onların zihin ve düşünce yapılarıyla ilgili birkaç hususa değinmek gerekmektedir.

---

8 Günümüzde ise Yezid b. Muaviye'nin Yezidilik ile alakası tamamen inkar edilmektedir.

9 Bazı değerlendirmeler için bkz. Michel Febvre, Théâtre de la Turquie, (Paris, E. Couterot, 1682), s. 271.

10 A'yandan Nuri, *Abede-i İblis: Yezidi Taifesinin İtikâdi, Âdâtî, Evsâfî,* (İstanbul:-Matbaa-i İctihad, 1328), 3 vd.

11 Krş. Metin Bozan, "XVI. Asırda Yezidiler'in Dinî Statüsü Hakkındaki Tartışmalara Dair İki Belge: Mevlânâ Sâlih el-Kürdî'nin Bir Fetvası ile Mevlânâ Muhammed Berkal'î'nin Ta'liki", 227 vd. Yezidilik'te de Mitraizm, Zerdüştlük, Maniheizm'in izlerini güçlü bir şekilde görmek mümkündür. Krş. Sâmî Saîd el-Ahmed, *el-Yezîdiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum,* (Bağdad: Matbaatü'l-Câmi'atü'l-Bağdad, 1971), I: 18.

12 Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, s. 94.

Yezidiler'in inanç esasları tetkik edildiğinde görülecektir ki inanç esasları, olgusal tarih arka plana atılarak algısal tarih içerisinde anlamlandırılmaktadır. Bu nedenle Tanrı ve tanrısal varlıklar, kainat ve dünya hakkındaki tasavvurları mitolojik bir karakter arz etmektedir. Bu düşünceye uygun olarak da ortaya konulan anlatılardaki figürler, içinde yaşadığımız evrenin zamansal ve fiziksel koşullarını aşan bir boyut üzerinden resmedilmektedir. Nitekim bu anlatılarda zaman, mekan, olay ve şahıslar iç içe geçebilmekte; hadiseler ise zamansal boşluk içinde aktarılmaktadır.[13] Öte yandan şahıslar, tüm sınırlı yetenekleri aşarak farklı zaman dilimlerinde farklı bedenlerle yeryüzüne tekrar gelebilmekte; hatta aynı anda hem semavi alemde tanrısal bir varlık hem de yeryüzünde seçkin bir beşer olarak tezahür edebilmektedir.[14] Bu çelişkili gibi görünen durumları veya farklı anlatıları ana konudan sapmama ve metnin akışını bozmama gayreti içinde değerlendireceğiz.

B. Yüce Tanrı

Yezidi literatür ve sözlü geleneğinde Ezdâ, Yezdan, Rab veya Allah olarak da anılan Yüce Tanrı, daha ziyade Kürtçe isimlendirmeyle uyumlu olarak Xwedê (bazı lehçelerde Xwodê, Xudâ, Xwedî) olarak isimlendirilir. Xwedê, yapısal olarak ne Yunan Tanrısı Baba Zeus'una ne de Yahudilerin yüce ve acımasız Tanrısı Yahwe/Yahovası'na benzemektedir. O, daha ziyade Müslümanlığın merhametli ve bağışlayıcı Allah'ını çağrıştırmaktadır.

Yezidiler'in dini literatüründeki anlatılara göre, bin bir isme "Hezar u Yek Nav"[15] sahip övülmeye ve yüceltilmeye layık olan Xwedê yek/tektir, aşkındır; eşi ve benzeri yoktur. O, ezelidir,

13 Krş. Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü,* Çev. Fahriye Adsay, 1. bs. (İstanbul: Avesta yay. 2007), s. 110.

14 Bu konuda benzer değerlendirmeler için bkz. Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur*, (İstanbul: Avesta, 2011), s. 51-52

15 Qewlê Hezar û Yek Nav, (Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 133-139 içinde).

doğmamış ve doğurmamıştır, her daim diridir, dağları ve ovaları, her türden varlığı yaratandır. Gündüzün ve gecenin rabbi olduğu gibi Hz. Adem'den 'Adî b. Müsâfir'e kadar tüm peygamberlerin, tüm kutsal ruhların ve tüm insanların da rabbidir. O, Vâhidu'l-Kahhâr, düşüncelerin, sözlerin ve işlerin son yargıcı ve gelecekte yargılayıcısıdır.[16] Bu bağlamda Yezidiler, kendilerinin monoteist/tek Tanrılı bir din anlayışına sahip olduklarını vurgulamaktadırlar.[17] Hatta İbrahimî bir dine sahip olduklarını dahi iddia etmektedirler.[18]

C. Yüce Tanrı ve Yaratılış Miti

Batıni dini yapılanmalarda varlığın yaratılışı ile ilgili mitik anlatılar, sıkça rastlanan bir durumdur. Bu bağlamda Yezidiler'de de bir yaratılış miti söz konusudur.

Yezidi dini literatür tetkik edildiğinde varlığın ya da varlıktaki bazı unsurların yaratılışında, başta Melek Tavus olmak üzere yardımcı tanrılara belirli roller veren kimi anlatılara rastlamak mümkündür.[19] Ancak tartışmasız bir şekilde öne çıkan

16 Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu" (Sever, E. *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 113-141 içinde), s. 129; İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, (Beyrut: er-Resala, 2007), s. 21, 73; Kremli, II/IV, 151; Züheyr Kâzım 'Abbûd, *et-Tenkîb fî Târihi'l-Êzîdî el-Kadîm*, Erbil: Spirezz Press, 2006, s. 18; Tolan, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê,* s. 15, 22-28, 38; 22-28; Furlani, s. 72; Kreyenbroek, *Yezidism-Its Backgraund,* s. 8; Allison, s. 95; İzzuddîn Selîm, "el-Halîkatu ve't-Tekvîn Lede'l-Îzîdiyye" *Lalish,* Duhok, s. 9, (Sıbat 1998), s. 8.

17 Bu bağlamda onları monoteist kabul etmek mümkündür. F. Nau "Recueil De Textes et De Documents Sur Les Yézidis", *Revue De L'Orient Chretien, Revue de L'Orient Chrétien,* Tome IX, vol. 19, 1914, s. 143; Johannes Düchting, "Yezidi Dininin İçeriği" *Deng,* V/25 (1993), 36-4, s. 41.

18 Kavval 'Alo Halef, kendilerinin peygamberlerin atası İbrahim Halil'e dayandırmakta ve tevhid dini üzere olduklarını söylemektedir. Bkz. Kavval 'Alo Halef ile yapılan mülakat (Âzâd Saîd Sımo, *el-Yezîdiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2001/1422) s. 285-86 içinde).

19 Biz bu başlık altında Yüce Tanrı'nın yaratıcı olduğu anlatıları esas alacağız; meleklerin yaratıcı fonksiyonlarına dair anlatıları ilgili başlıklar altında değerlendireceğiz.

yaygın inanç, varlığın yaratılışının tamamen aşkın ve yüce bir Tanrı olan "Xwedê" tarafından gerçekleştirildiği şeklindedir.[20]

Mushaf-ı Reş esas alınarak Yezidi dini materyalde yaratılış miti aşağıdaki şekilde tasvir edilebilir:[21]

İlkin kainat karanlıktı ve sadece Allah vardı.[22] Allah, kendi yüce sırrından/nurundan önce bir inci[23] ve akabinde Enfer adında bir kuş yarattı. İnciyi Enfer adındaki kuşun sırtına koydu. İnci orada 40 (veya 40 bin) yıl kaldı.[24] Sonra arzı kilitleyip eline kalemi aldı, bütün halkı (yaratılacak olan her şeyi) yazdı.

20 İsmail Bek Çol Transkafkasya'ya yazdığı mektupta üç temel inançtan bahseder. Bunlardan birisi de cennetin, yeryüzünün ve yaşamakta olan her şeyin yaratıcısının Allah olduğu düşüncesidir. Bkz. Furlani, The Religion of the Yezîdîs, s. 72; Allison, s. 95. Kaldı ki, maddi alemi yaratan ikinci dereceden tanrılar kabul edilse bile Yezidiler'e göre sonuç itibariyle onları da yaratan yüce Tanrı olduğundan "mutlak yaratıcı" yine Yüce Tanrı'dır. Krş. Şinasi Gündüz, "Şeyh Adi ve Yezidilik'te Gnostik Unsurlar", Uluslararası Türk Önderleri Sempozyumu, (Ankara: 2003), s. 377-393, s. 385-86.

21 Yaratılış Mitosunda büyük ölçüde Mushaf-ı Reş'i esas alınacaktır; ancak anlatım bütünlüğünü temin etmek için bazı takdim ve tehirler yapılacaktır. Öte yandan diğer dini materyalde bulunan anlatılardan da yaratılış mitosundaki boşluklar tamamlanmaya çalışılacaktır. Anlam bütünlüğünü bozmamak için farklılıklara dipnotlarda değinilecektir.

22 Bkz. Mushaf-ı Reş, (Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 113-141 içinde). Tanrı, içinde ne fare ne de yılanın olduğu karanlık dünyaya hayat verir, içinden çiçekler fırlar. Bkz. Qewlê Afirîna Dinyayê: 1(Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur*, (İstanbul: Avesta, 2011, 116-120 içinde). Başka bir anlatıda ise yer ve gök var olmazdan evvel Allah, denizler üzerinde mevcut idi. Zatıyla tenezzüh etmek üzere yapmış olduğu bir kayık ile denizlerin arasında geziyor idi, denir. Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 54.

23 Yezidi kutsal metinlerinde görülen sembolik anlatım da büyük oranda Gnostik literatüre benzerlik gösterir. Yüce tanrıdan varlıkların suduru hadisesi ve kozmogoni bağlamında kullanılan inci motifine Gnostisizmde de rastlanır. Tutsak olan ruh inci ile sembolize edilir. Bkz. Gündüz, "Şeyh Adi ve Yezidilik'te Gnostik Unsurlar", s. 392.

24 Bazı anlatılarda Allah incinin içinde tek başınadır. Kendi kendine tapınmaktaydı. Bkz. Qewlê Bâ Elif: 2,3,4 (Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur*, s. 128-129 içinde).

İkinci aşamada Allah, haftanın günlerini ve her bir günde kendi nurundan o günle ilişkilendirilen bir meleği yarattı.[25] Bu meleklerin ilki Melek Tavus, diğer altısıysa her biri Yezidiler'in kutsal şeyhlerinin semavi alemdeki karşılıkları olan meleklerdir.[26]

Akabinde Tanrı, inciye haykırdı. İnci dört parçaya ayrıldı. İçinden çıkan sudan denizler, uğultusundan dağlar, gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler oluştu. Sonra Allah göklere çıkıp onları döndürdü ve direksiz bir şekilde sabitledi. Yedi kat göğü, yeri, güneşi, ayı ve ardından da canlıları yarattı. Sonra kuş suretinde yarattığı Cebrail'e yeryüzünün dört köşesini yaptırdı. Tanrı akabinde yeryüzünde bir gemi yaratarak geminin içinde 30 bin sene Yezidiler'in kutsal mekanı Laleş'te ikamet etti. Zira Allah ve yardımcıları atlarla gezdiler ve Laleş'e geldiklerinde oranın hakikatin yeri olduğunda karar kıldılar.[27] En sonunda Yüce Tanrı, Cebrail'den dünyanın dört bir köşesinden toprak toplamasını emretti. Cebrail de toprak, hava, ateş ve su getirdi. Ardından "Ey Melekler! Ben, Adem ve Havva'yı yaratacağım ve onları beşer yapacağım." diyerek Adem'i yarattı.[28] Bir yüzyıl sonra da Melek Tavus, Yüce Tanrı'ya sunduğu öneriyle Adem'i yeryüzüne indirip Havva ile evlendirdi.[29] Onlardan da diğer insanlar türediler.[30]

Mitolojik anlatının nihayetinde Yezidiler'in ortaya çıkışına ve seçilmişliklerine de değinilmektedir. Buna göre onlar, diğer

25 İlk var olanlar Padişah/Allah ile birlikte bu yedi melektir. Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 37 (Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur* s. 99-105 içinde).

26 Bkz. Yedi Meleğin Mahiyeti

27 Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 26. Allah maya attı ve bu mayadan yükselen duman ile yedi kat gökyüzü oluştu. Allah, gökyüzünü süsledi. Yeri serdi ve üzerine tahtı koydu. Sevgi onun sağında yer aldı. Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 28.

28 Biri su, biri ışık, biri ateş, biri toprak olmak üzere dört elementi getiren de odur Adem'i yaratan da. Bkz. Qewlê Afirîna Dinyayê: 23.

29 Sultan Ezi Havva'yı gelin, Adem'i damat yaptı. Bkz. Qewlê Hezar û Yek Nav: 1.

30 Bir anlatıda ise Yezidiler, Allah'ın vechinden yaratılmışken, diğer insanlar Nuh'un oğlu Ham'ın neslindendir. Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 25.

insanların yaratılışından farklı olarak, mucizevi bir yöntemle sadece Adem'in üreme yetisiyle doğan Şehr bin Sefer (bazı anlatılarda Şahid b. Carr)'den dünyaya gelmişlerdir. Havva'dan değil de sadece Adem'den özel bir yaratılışla yaratılan bu oğul, cennetten getirilen bir huri ile evlendirilmiştir. İşte Yezidiler, bu kişinin neslidirler.[31]

D. Kainatın İdaresi Bağlamında Yüce Tanrı ve Tanrısal Varlıklar

Yezidi dini materyalde Yüce Tanrı'nın yeryüzüne bizzat müdahalesi[32] ya da Sultan Ezî/İzed (Yezid b. Muaviye), 'Adî b. Müsâfir ve Melek Tavus yoluyla farklı bedenlerle yeryüzünü idaresi gibi bazı anlatılar mevcuttur.[33] Ancak Yezidi dini materyalde ağırlıklı olarak Tanrı'nın dünyevi işlere uzaktan ilgi duyduğuna dair anlatılar daha yoğunluktadır. Buna göre Yüce Tanrı sadece yaratma işlevinde aktif olmuş daha sonra da geriye çekilip[34] yönetme yetkisini tanrısal varlıklara devretmiştir.

Genelde kainatın özelde ise yeryüzünün idaresinde Melek Tavus tartışmasız bir şekilde ön plandadır. Ancak bu, daha sonradan ortaya çıkan bir durum olmalıdır. Zira her ne kadar günümüzde silikleşmiş bir durumda görülse dahi bir zamanlar Yezidi hafızası ve anlatısında başka meleklerin de belirgin bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır.

---

31 Bkz. Sıddîk Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, (Musul: Matbaatu'l-İttihad, 1949/1368), s. 47-48.

32 Nitekim bir anlatıda yağmuru yağdıranın Allah olduğu ifade edilmektedir. Bkz. "Qevlê Padşayi" (Tolan, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê,* Avesta, 2006, s. 22-28 içinde)

33 Qewlê Keniya Mara: 4 (Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 678-684 içerisinde); 'Adî b. Müsâfir, Melek Tavus ve Êzî(Yezid,) birer ilahtır. Bkz. Kemal Tolan, "Giringiya rojîgirtinê û hinek cejnen me êzidiyan", *Lalish,* Duhok, s. 26 (May 2006), s. 38.

34 Menzel, "Yezidiler" XIII: 417; Asatrıan, Arakelova, s. 4.

1. İkinci Dereceden Tanrısal Varlıklar Konseyi: Yedi Melek

a. Yedi Meleğin Mahiyeti

Yezidiler'de tanrısal misyona sahip varlık/melek inancının ortaya çıkışında bölgede bulunan diğer din, kültür ve medeniyetlerin etkisi söz konusudur.[35] Nitekim bulundukları coğrafyanın kadim inanışlarının da Tanrı ile insan arasında ara formlar olarak tanımlanabilecek tanrısal veya yarı tanrısal varlıklara inanılmakta;[36] dünyanın koruyuculuğunun onlara bırakıldığı ileri sürülmektedir.[37]

Yezidiler'in anlatılarında meleklerin sayısı yedidir.[38] Söz konusu melekler, ikinci dereceden tanrısal varlıklar olarak kabul edilmektedirler.[39] İnançlarına göre Yüce Tanrı, haftanın her bir gününde bir melek yaratmıştır. Nitekim Mushaf-ı Reş'te haftanın günleri, bu günlerde yaratılan melekler ve karşılığı olan beşeri varlıklar zikredilmektedir. Buna göre yaratılan ilk gün pazar günü "Yekşem"dir. O gün de Yüce Tanrı, Azazil'i (kimi versiyonlarda Azrail) yaratmıştır ki bu, tüm meleklerin reisi Melek Tavus'tur. Pazartesi Dardail'i, salı İsrafil'i, çarşamba Cebrail'i, perşembe Azrail'i, cuma Şemmail'i, cumartesi Nurail'i yaratmıştır.[40]

---

35 Garnık Asatrıan, Vıctorıa Arakelova "Malak-Tāwūs: The Peacock Angel Of The Yezıdıs", İran&Caucasus, vol.7, 1-2, 2003, s.2-36, s. 21. Yedi sayısının kutsiyetinin bölge dışındaki diğer dinlerde varlığı bir vakıadır. Bkz. 'Abbûd, *et-Tenkîb,* s. 17.

36 Düchting, "Yezidi Dininin İçeriği", s. 41.

37 Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 49.

38 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 21. Bazı istisnai rivayetlerde altı meleğin ismi zikredilmektedir. Ancak bunun sebebi muhtemelen yedinci kişinin Tanrı'nın kendisi olmasıdır. Bkz. Qewlê Afirîna Dinyayê: 19-23.

39 Yezidiler'de söz konusu melekler, tanrısal varlıklar olarak mütalaa edilmektedir. Krş. Züheyr Kâzım 'Abbûd, , *Tavus Melek,* (Süleymaniye: Daru serdem, 2005), s. 26.

40 Mushaf-ı Reş, s. 151-153.

Her ne kadar Mushaf-ı Reş'te liste yukarıdaki gibiyse de Yezidi dini literatürde haftanın hangi günü hangi meleğin yaratıldığı hususunda tam bir ittifak yoktur.[41] Farklı dini metinlerdeki dağılım bir arada verildiğinde bu husus somut olarak görülmektedir.

Pazar:	Azrail, Azazil
Pazartesi:	Derdail, Cebrail
Salı:	İsrafil, Mikail
Çarşamba:	Cebrail, Derdail, İsrafil
Perşembe:	Azrail, Şemkail, Zerzail
Cuma:	İsrafil, Şemkail
Cumartesi:	Ezazil, Nurail

Tanrısallaştırılan söz konusu meleklerin hususiyetleri tetkik edildiğinde, bunların müşahede aleminde insani şekillerde tasvir ve tasavvur edildikleri; Yezidiler'in (olgusal ve/veya algısal) tarihinde önemli roller oynayan şeyhlerle özdeşleştirildikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle Yezidiler, kendi dini önder ve şeyhlerini, kutsalın beşer suretindeki tezahürleri (hiyerofani) olarak görmüşlerdir. Bu nedenle de onları yedi melek ile özdeşleştirmişlerdir. Ancak tıpkı meleklerin hangi gün yaratıldığı ile ilgili rivayetlerde olduğu gibi, söz konusu yedi meleğin/yedi gizemin yeryüzündeki karşılıkları olan şeyhler hususunda da bir ittifak yoktur.[42]

41 Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 58.

42 Bu hususta ihtilafın olması sözlü gelenekten derlenen metinlerde isimlerin ve karşılıklarının karıştırılmasından olmalıdır. Azazil (: Melek Tavus, Nasuriddin), Azrail (: Melek Tavus, Şeyh Şems, Secaddin, Nasıruddin), Cebrail (: Melek Tavus, Şeyh Ebu Bekr, Sicadin), İsrafil (: Melek Tavus, Şeyh Şems, Şexsîn), Derdail (: Şeyh Hasan, Şeyh Fahruddin, Şeyh ebu Bekr), Mikail (: Emaddin, Şeyh Fahreddin), Şemkail (: Nasuriddin, Şemsedin), Nurail (: Şeyh Fahruddin, Yezid (b. Muaviye). Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 21; Tolan, s. 41, 48-49, 108; Abbûd, *Melek Tavus*, s. 67-68; Asatrıan, Arakelova, s. 21; Heard, W. B., "Notes on the Yezidis", *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 41 (1911), s. 203, 205; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 58. 11

b. Yedi Meleğin Fonksiyonu

Yezidi inanışına göre Tanrı ile insan arasında vasıta olarak hizmet gören[43] yedi meleğin kainatın yaratılışı sürecinde aktif görev üstlendiklerine dair anlatılar mevcuttur. Nitekim bazı metinlerde yedi meleğin her birinin kendisinden sonraki meleği ve maddi alemde bir şeyi yarattığı ifade edilmektedir.[44] Diğer bazı metinlerde ise her birisinin sadece maddi alemde bir şey yaratması zikredilmekte; birbirlerini yarattıkları hususuna değinilmemektedir.[45] Bu ikinci gurup metinlerin bir kısmında göğü yaratanın Yüce Tanrı olduğu vurgulanırken maddi alemin yaratıcısının ise ikinci dereceden tanrılar olduğu ifade edilmektedir.[46] Yani yaratma görevi Yüce Tanrı ile bunlar arasında paylaştırılmaktadır. Bu minvalde bazı dini metinlerde söz konusu meleklerin Hz. Adem'in yaratılış sürecinde de görev aldıkları zikredilmektedir.[47] Öte yandan Adem'in ruhuyla bedeninin buluşması ile ilgili ayrı bir anlatı da söz konusudur. Buna göre, Adem yaratıldıktan sonra bedeni cansız ve hareketsiz kalmış; yani ruh bedenine girmemiştir.[48] Bunun üzerine melekler,

43 Menzel, "Yezidiler" *İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 1979, XIII: 415-423), s. 417.

44 Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 44. Allah, gökleri yarattıktan sonra yaratma görevinin bir kısmını meleklere vermiştir. İkinci melek güneşi, üçüncüsü ay'ı, dördüncüsü feleği, beşincisi burcu, altıncısı meyve ve tüm bitkileri yaratmıştır. Birbirlerini yaratma, bazı kaynaklarda mum metaforu üzerinden bir mumum diğer mumu yaratması örneğiyle izah edilir. Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, s. 38, 73-74.

45 İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, s. 73-74; Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 44.

46 Daha önce de değinildiği gibi bu kabul edilse bile sonuç itibariyle onları da yaratanın ve/veya ilk yaratanın Yüce Tanrı olması hasebiyle mutlak yaratıcı yine Yüce Tanrı'dır. Krş. Gündüz, "Şeyh Adi ve Yezidilik'te Gnostik Unsurlar", s. 385-86.

47 Diğer bazı anlatılarda bu yedi melekten dört tanesi özeldir. Zira bunlar aynı zamanda toprak, su, hava ve ateş şeklinde sıralanan dört elementi oluşturmaktadırlar. Bu dört elementten ise Ademin bedeni yaratılmıştır. Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 35; Mushaf-ı Reş, s. 151-153.

48 Bkz. Qewlê Afirîna Dinyayê: 25.

Adem'in üzerinde dolaşarak ruhunun bu bedene girmesi için ikna etmeye çalışmışlardır.[49] Ancak bu, def ve şibab geldikten sonra gerçekleşebilmiş; sevginin ışığı Adem'in kafasına, ruh da bedenine girmiştir.[50] Sonra da Adem kutsal kaseden içip[51] hayat bulmuştur. Melekler de alıp onu cennete götürmüşlerdir.[52]

Her ne kadar yukarıda değinilen anlatılarda tanrısal güçlere sahip bu varlıkların kainatta bazı unsurları yaratmasından söz ediliyorsa da Yezidi anlatılarından onların asıl fonksiyonunun tabiatı yönetme ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Yüce Tanrı, kainat üzerindeki tasarruf yetkisini kendisine yardımcı olan ikinci dereceden tanrı olan meleklere devretmiştir.[53] Ancak bu devrediş belirli bir prosedüre göre olmuştur. Nitekim Yüce Tanrı hepsini aynı anda görevlendirmemiş; görevleri onlara sırasıyla vermiştir. Buna göre meleklerden her birisi, on biner yıllık[54] (kimi anlatılarda binyıl[55]) zaman dilimleriyle kainatın yönetimini[56] Yüce Tanrı'ya vekaleten üstlenmişlerdir.[57] İçinde bulunduğumuz on bin yılık dönemde bu görevi aktif/faal icracı

49 Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 39; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 63

50 Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 40,41; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 63

51 Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 43,44; Qewlê Afirîna Dinyayê: 34,35; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 63.

52 Bkz. Qewlê Afirîna Dinyayê: 127. Cennette ona zevce olarak Havva verilmiştir. Bkz. Qewlê Zebuni Meksur: 49; Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 63.

53 Lescot, s. 41. Bir ilahide onların her birinin yeryüzünün padişahları oldukları ifade edilir. Bkz. Nam 10

54 Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, s. 95; *Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 18a.

55 *Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 17b; Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini*, çev. P. Gabriel Akyüz, (Mardin: Resim Matbaacılık, 2001), s. 27; Ahmed Teymûr Paşa, *el-Yezîdiyyetu ve Menşeu Nihletihim*, neşr. Hindâwi, (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 2014), s. 25.

56 Kreyenbroek, *Yezidism-Its Backgraund*, s. 55-56; John s. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, çev. İbrahim Bingöl, 1. bs. İstanbul: Avesta, 2001, s. 208-212; Allison, s. 106.

57 Krş. Philip G. Kreyenbroek, *Avrupa'da Yezidilik: Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, çev. Hikmet İlhan, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2011), s. 14

tanrı Melek Tavus yürütmektedir.[58] Ancak bu dönemde diğer altı melek tamamen devre dışı değildir. Onlar, her yıl Cumai bayramında (Beraat gecesi ya da bazı anlatılarda Kadir gecesi) Şeyh 'Adî'nin türbesinde bir araya gelip sonraki yıl gerçekleşecek olaylara karar vermektedirler.[59] Burada dikkat edilmesi gereken husus, onların karar mekanizmasına katılmaları aktif bir pozisyonda değil; sadece faal icracı tanrı Melek Tavus'un hizmetkarları olma şeklindedir.[60]

2. Faal ve İcracı Tanrı Olarak Melek Tavus

Yezidi dini materyal tetkik edildiğinde tavus kuşu ile sembolize edilen Melek Tavus'un dini statüsü hakkında farklı anlatılar mevcuttur. Anlatıların bazılarında Melek Tavus, yedi meleğin içinde zikredilmektedir. Buna göre inciden sonra yaratılan yedi meleğin ilki ve onların reisidir.[61] Ancak günümüz Yezidiliğinde diğer ikinci derecedeki altı tanrısal varlığın (tamamen devre dışı kalmasalar da) silikleştikleri[62] ve misyonlarını Melek Tavus'a bıraktıkları görülecektir.[63]

Yedi melek arasında Melek Tavus'un belirgin bir şekilde öne çıkması ve diğerlerinin silikleşmesini Yezidiler, çevre dinlerin bazılarında da bulunan devirli zaman inanışıyla izah etmektedirler. Buna göre göklerin ve yeryüzünün yönetimi içinde bulunduğumuz on bin yıllık devirde Melek Tavus'tadır.[64] O, bu

58 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 54.

59 Kreyenbroek, *Yezidism*, 146. Bazı anlatılarda evreni biçimlendirme ve evreni yaratmada diğer altı melek, Melek Tavus'a yardımcı olarak yaratılmışlardır. Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 129-30.

60 Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 129.

61 Mushaf-ı Reş, 151-153; *Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 18a.

62 Lescot, *Yezidiler*, s. 60.

63 Değerlendirme için bkz. Menzel, "Yezidiler" XIII: 417.

64 *Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 18a; İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 54.

devirde Yüce Tanrı'nın faal ve icracı uzvu, tabiatın ve insanın kaderi üzerinde hüküm sahibidir.[65]

Yezidiler'deki Melek Tavus inancının tarihsel arka planı tetkik edildiğinde, bu inancın menşei konusunda karşımıza en güçlü ihtimal olarak nazari tasavvuf çıkmaktadır. Bilindiği gibi Hallac-ı Mansur(309/922), Ahmed el-Gazalî (520/1126), 'Aynu'l-Kudat Hemedânî (525/1131) ve İbn Arabi(638/1240) başta olmak üzere bazı mutasavvıflar, Hz. Adem'e secde etmeyen Azazil'i (İblis/Şeytan) mazur görmektedirler. Hatta onun Allah'ın emrine karşı çıkışını, sadakat ve aşk ile açıklamaya çalışmakta ve dolayısıyla lanetlenmesine mesafeli davranmaktadırlar.[66] Söz konusu tutum muhtemelen Şeyh Hasan veya sonrasında batınileşmeye başlayan Yezidiler'in dikkatini çekmiştir. Zira onlar da Yezid b. Muaviye'nin lanetlenmesine karşı çıkmaktadırlar. İşte lanete karşı çıkış ortak paydası üzerinden Yezidiler, lanetlenilmesine mesafeli durulan Azazil'e (İblis/Şeytan) ilgi duymuş ve süreç içerisinde onu bağlamından daha ileri taşıyıp Melek Tavus'a dönüştürmüş olmalıdırlar.

Yezidiler'in Melek Tavus'u Adem'e secde etmeyen Azazil ile ilişkilendirmesi Yezidi kaynaklarda açıkça görülmektedir.[67] Nitekim Mushaf-ı Reş'te Şeytan vb. kavramların kullanımının yasaklanmasına dair ifadeler,[68] Melek Tavus'un şeytan ile ilişkilendirilmesi hususunda bir fikir vermektedir.[69] Öte yandan Azazil'in (İblis/Şeytan) Melek Tavus'a dönüşümü, erken döneme ait bazı Yezidi anlatılarında düşüş motifi üzerinden anlatılmaktadır. Buna göre tüm melekler Adem'e secde ederken henüz adı Azâzil[70] olan Melek Tavus, secde etmeyi reddetmiş[71],

65 Bkz. Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 129-30.

66 'Abbûd, *Tavus Melek*, s. 49.

67 Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 132; *Tavus Melek*, s. 67-68.

68 Bkz. Mushaf-ı Reş, s. 151-153.

69 Lescot, *Yezidiler*, s. 45.

70 Bkz. Tolan, s. 108-109; Heard, W. B., "Notes on the Yezidis", s. 203.

71 Bkz. Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 132.

bu nedenle de cehenneme atılmıştır. Mitolojiye göre Melek Tavus, cehennemde 7.000 yıl kalmış; tövbe gözyaşlarıyla doldurduğu yedi testiyle cehennem ateşini söndürmüştür.[72] Ardından Yüce Tanrı, tevbesini kabul edip onu baş melek yapmıştır.[73] Ne var ki, süreç içerisinde Yezidi anlatılarında Yüce Tanrı tarafından cezalandırılma şeklindeki düşüş motifi terk edilmiş;[74] kadim din ve kültürlerden ödünç alınan bazı fikirlerin etkisiyle en geç 19. yüzyılın ilk yarısında Yezidiliğe özgü bir Melek Tavus anlayışı ortaya çıkmıştır.

a. Melek Tavus'un Statüsü

Yezidiler'in inanışında Melek Tavus'un tüm meleklerin üstünde tartışmasız bir lider olduğu hususunda ittifak vardır. Ancak Yezidi dini materyalde Melek Tavus'un yaratıldığı cevher ve dini statüsü hakkında farklı anlatımlar söz konusudur. Bazı anlatılarda onun, bizatihi Yüce Tanrı'nın kendisi olduğu savunulmaktadır.[75] Söz gelimi "*Qewlê Tâwusi Melek* (Melek Tavus ilahisi)"te onun yaratıcı ebedi Tanrı ve dünyanın kralı olduğu vurgulanmaktadır.[76] Bazı anlatılarda ise onun Yüce Tanrı'nın kendisi değil de ondan taşan bir nur veya ondan sudur eden bir ruh olduğu ifade edilmektedir. Buna göre sonsuz bir varlık olan Melek Tavus, simgesel olarak Tanrının kendi ateşinden ve nurundan yaratılmıştır.[77] Yukarıdaki anlatılara rağmen Yezidi dini materyalde ağırlıklı olarak Melek Tavus, Yüce Tanrı veya ondan taşan bir nur değil de Yüce Tanrı tarafından yaratılmış

72 Menzel, "Yezîdîler" XIII: 418.

73 Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 46-47; Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 132.

74 'Abbûd, *Melek Tavus*, s. 67-68.

75 Kremli, II/IV, 151; İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 95.

76 Bkz. Qewlê Tawusî Melek: 1, 2, 5, 20, 21 (Garnık Asatrıan, Vıctorıa Arakelova "Malak-Tāwūs: The Peacock Angel Of The Yezıdıs", İran&Caucasus, vol.7, 1-2, 2003, s.2-36, s. 19-20 içinde).

77 Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu", s. 129.

bir varlık şeklinde sunulmaktadır. Bu bağlamda o, Yüce Tanrı'nın vekili ve temsilcisi misyonunu üstlenmektedir.

Yezidi dini materyale göre Melek Tavus'un Yüce Tanrı'nın temsilcisi; elçisi ve vezir-i a'zamı seçilişi hakkında bir anlatı sunulmaktadır. Bu anlatı, Hz. Adem'e secde hususunda meleklerin sınanması hadisesiyle ilgilidir. Yüce Tanrı "Xwedê", Adem'i çamurdan yaratmış, daha sonra da meleklerden ona secde etmelerini istemiştir. Tüm meleklerin secde etmesine rağmen Azazil, secde etmeyi reddetmiştir. Yezidi dini materyalde geç dönemlerde daha çok tutulan anlatıya göre, aslında Azazil'in secde etmeyişi bilinçli bir harekettir. Zira daha önce Yüce Tanrı, meleklerden kendisinden başkasına secde etmemelerini istemişti. Ancak melekler, Allah'ın emrini unutarak Adem'e secde etmişlerdir. Oysa Azazil secde etmeyerek diğer meleklerin kaybettiği imtihanı kazanmıştır. Yüce Tanrı "Xwedê" da onu ödüllendirerek kendi temsilcisi; elçisi ve vezir-i a'zamı yapıp meleklerin tavusu "Melek Tavus" olarak ilan etmiştir.

b. Melek Tavus'un Misyonu

Yüce Tanrı'nın temsilcisi; elçisi ve vezir-i a'zamı olan Melek Tavus'un [78] dini misyonu hakkındaki anlatılar da tıpkı yaratıldığı cevher hususunda olduğu gibi detaylarda farklılıklar içermektedir. Zira kimi anlatılarda hem yaratma hem de yönetme yetkisine sahip tanrısal bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Bu anlatılara göre denizleri, dağları ve ruhları Melek Tavus'un yaratmış ve insanlara Allah'ın emri doğrultusunda Resuller ve Mürşidler göndermiştir.[79] Ancak bu tür metinler nispeten azdır.

Yezidi dini materyal dikkatlice tetkik edildiğinde Melek Tavus'un esas misyonunun daha ziyade yönetici tanrılık;[80] yani Yüce

78 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 95.

79 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, s. 74.

80 Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 48.

Tanrı'ya vekalet etme olduğu görülecektir. [81] Buna göre Yüce Tanrı'ın iradesinin faal ve yürütücü uzvu olan[82] Melek Tavus, kainattaki her şeyin buyruğu, denetimi ve tasarrufuna sahiptir.[83] Yezidiler'in kanun ve nizamlarını da o düzenlemektedir.[84]

Yüce Tanrı'nın temsilcisi; elçisi ve vezir-i a'zamı Melek Tavus, Cennetü'l-Firdevs'te yaşamakta[85] ve düzenli olarak Yüce Tanrı'dan talimatlar almaktadır. Melek Tavus'un her sabah alıp uyguladığı bu talimatlar, Firdevs'in ortasında Aynu'l-Felek denilen yerde Levh-i Mahfuz'a yazılmaktadır.[86] Onun bu misyonuna Hz. Adem'i cennete koyması, Allah'ın bilgisi dahilinde buğday ağacından yedirmesi, Levh-i Mahfuz'daki talimata uygun olarak onları cennetten çıkarıp yeryüzüne indirmesi de dahildir.[87]

Melek Tavus, kendi yasalarına uyulması için bazı icraatlarda da bulunmuştur. Öncelikle peygamberler ve havariler tarafından yazılmış olsalar bile yabancıların ellerinde bulunan kutsal kitapları geçersiz saymış; onların bozulduklarını, birbirleri ile çelişip birbirlerini yalandıklarını ilan etmiştir. Bunun için yaşanılan çağın koşullarına göre doğru ile yanlışı birbirinden ayıracak yeni talimatlar göndereceğini beyan etmiştir.

Melek Tavus, yanlışlardan uzak tutmak ve doğru yola sevk etmek amacıyla insanlarla iletişim de kurmaktadır. Ancak bu iletişim, Mushaf-ı Reş ve Kitabü'l-Cilve'nin gönderildiği zaman öncesi dönemde, kitaplar aracılığıyla değil; sadece elçiler yoluyladır.[88] Buna göre Abd Tavus olarak isimlendirdiği Şeyh

81 Krş. Kreyenbroek, *Avrupa'da Yezidilik*, s. 14.

82 Menzel, "Yezîdîler" XIII: 417.

83 Kitabü'l-Cilve, İkinci Bölüm; (Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri*, İstanbul: Berfin, 2006, 147-150 içinde).

84 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 27.

85 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 23 vd.

86 Bkz. Kitabü'l-Cilve, Üçüncü Bölüm; İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 23 vd.

87 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 23-24.

88 Kitabü'l-Cilve, Üçüncü Bölüm.

Adî başta olmak üzere belirli dönemler için yetkilerini devrettiği[89] yardımcılarını[90] resuller veya mürşidler formatında göndermiştir.[91] Elçileri, Melek Tavus'un mesajlarını, öte dünya bilgisini ve onların neye uymaları gerektiğini öğretmiştir. Zira *Ademoğulları, yapılması istenen şeyleri bilmemekte, bu yüzden sık sık yanlışlığa düşmektedirler.*[92]

Melek Tavus'un yeryüzü ile irtibatı sadece elçiler aracılığıyla değildir. O, elçiler dışında yeryüzüne melikler de göndermiştir. Buna göre Melek Tavus tarafından seçilmiş her çağın sırasıyla gönderilen bir "melik" vekili vardır.[93] Yeryüzünde fesat çıkınca gönderdiği bu meliklerin bir kısmının Yezidiliğin önde gelen şeyhleri olması dikkat çekicidir. Nitekim Allah, hükümdar Nesruh suretinde Şeyh Nasuruddin'i, Ertimus suretinde ise Şeyh Şems'i göndermiştir.[94]

Hem gönderdiği elçiler hem de ilettiği *zamana ve koşullara göre belirlenen bunaltıcı olmayan* mesajlarla[95] Melek Tavus, özelde Yezidiler'den genelde ise diğer tüm halklardan kendisine itaat etmesini beklemektedir. Zira o, onları ıslah etmek ve kendi eğitmenliğini kabul edenleri doğru yola iletmek istemektedir.[96] Ayrıca darda olanlara yardım sözü vermekte;[97] rızık başta olmak üzere ihtiyaçlarını gidereceğini vadetmektedir.[98] Yine başta gizli hazineler olmak üzere sırlı ve gizemli şeyleri kullarından dilediğine vereceği de söylemektedir. Bu bağlamda

89 Kitabü'l-Cilve, Birinci Bölüm.
90 Kitabu'l-Cilve, Giriş.
91 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, s. 74.
92 Kitabü'l-Cilve, Üçüncü Bölüm.
93 Kitabü'l-Cilve, Birinci Bölüm.
94 Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 51.
95 Kitabü'l-Cilve, Üçüncü Bölüm.
96 Kitabü'l-Cilve, Birinci Bölüm.
97 Kitabü'l-Cilve, Birinci Bölüm.
98 Melek Tavus Allah'tan sonra gelmektedir. O, her şeyin efendisi, kontrolü elinde bulunduran, herkesin rızkını temin eden kimsedir. Bkz. Anastase Kremli, "el-Yezîdîyye" c. 2, IV/151.

Melek Tavus, hayrın da şerrin de sahibidir.[99] Dilediğine kötülük/zarar verir. İstediğini mutlu kılıp dilediği kadar (nimet) verir.[100] Öte yandan kendisine uymayanları cezalandırır; itaat edenlere ise mükafat verir.[101]

Melek Tavus'un Yezidi olmayanlara karşı tutumunda ise dikkat çeken önemli bir ayrıntı vardır. Her ne kadar bazı metinlerden onun hak eden[102] tüm insanlara şefkat göstereceği gibi bir ifade anlaşılsa[103] da O, daha çok Yezidiler'e bir ayrıcalık tanımaktadır.[104] Buna göre sırlarını ve gizemini korumaları ve kendisine yakışmayan isimle (şeytan vb.) isimlendirmemeleri şartıyla, Yezidi olanları ödüllendirecektir.[105] Ancak Yezidi olmayanlara bir şey vadetmemektedir. Bunun da ötesinde onları uyarmakta; hatta tehdit etmektedir. Nitekim Kitabü'l-Cilve'de geçen ifadelere göre Melek Tavus, kendisine veya Yezidiler'e düşmanlık ve zarar vermemeleri noktasında Yezidi olmayanları uyarmaktadır.[106] İsmail Bek Çol'un *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum* adlı eserinde ise bu husus uyarı boyutunu aşmakta Melek Tavus'un tehdidine dönüşmektedir.[107]

99 Bkz. Anastase Kremli, "el-Yezîdîyye" c. 2, IV/152

100 Kitabü'l-Cilve, Birinci Bölüm.

101 Kitabü'l-Cilve, Birinci, İkinci, Üçüncü Bölümler. Öte yandan ceza ve mükafat hususunda kimseye hesap vermediği de vurgulanmaktadır. Burada ilginç olan Yezidiler'e verdiği mükafatlardan birisinin yeryüzünde "tenasüh" olması; yani Yezidiler/Ezidiler'in yeryüzüne tekrar gönderilmesidir. Kitabü'l-Cilve, İkinci Bölüm.

102 Kitabü'l-Cilve, Üçüncü Bölüm.

103 Kitabü'l-Cilve, Dördüncü Bölüm.

104 Kitabü'l-Cilve, İkinci Bölüm.

105 Kitabü'l-Cilve, Dördüncü Bölüm.

106 Kitabü'l-Cilve, Üçüncü Bölüm.

107 Bkz. İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 27.

E. Tanrı İnancı ve Şeytan'a Tapma İthamlarının Yezidiler/Ezidiler'in Günlük Yaşamları Üzerine Etkisi

Yezidiler'in Yüce Tanrı, ikinci dereceden tanrılar ve Melek Tavus inanışının pek çok din ve inanışta var olan unsurlarla paralellikler arz ettiği söylenebilir. Ancak bu inanışları kendisine has bazı özellikler de taşımaktadır.

Yukarıda da zikredildiği gibi her ne kadar Yezidiler'de bir Yüce Tanrı anlayışı varsa da pratikte Melek Tavus çok önemli bir yer işgal etmektedir. Zira bütün meşiet onun tasarrufundadır.[108] O, faal/icracı bir Tanrı'dır. Bu yönüyle de güncel hayatta esirgeyen ve bağışlayan "mutlak" Yüce Tanrı'dan daha fazla yer işgal etmektedir. O, hem hayrın hem de şerrin Tanrısıdır. Öte yandan ceza ve mükafat vermek de onun yetkisindedir. Bu bağlamda günümüzde Yezidiler, daha ziyade ondan sakınıp yine ondan yardım istemektedirler.

Yezidiler'in günlük ibadeti olan "dualar"da da Melek Tavus görünürdür.[109] Dualar'da Allah'ın nuru, onun nurundan yaratılan Melek Tavus ve yine Allah'ın nuru olan güneş iç içe geçmektedir. Bir başka ifadeyle bir Yezidi güneşe dönüp dua ederken bu varlıkların tümüne yöneldiğini düşünmektedir.[110]

Yezidiler'in Melek Tavus'a yükledikleri yukarıda zikredilen anlam, çevrelerinde şeytana tapanlar olarak tanınmalarına ve mürtet muamelesi görmelerine neden olmuştur.[111] Mürtetlere

108 'Abbûd, *Melek Tavus*, s. 27-31.

109 Aynı zamanda Melek Tavus'a karşı gerekli ritüelleri de yerine getirirler. Krş. Yalkut, s. 50.

110 Öte yandan Melek Tavus ay ve karanlığın da efendisidir. Menzel, "Yezîdîler" XIII: 419.

111 Oysa Yezidiler'e göre Hz. Adem'e secde etmeyen varlığa derin saygı duyup tanrısal varlık kabul etmelerinin nedeni, onun sınavı kazanarak baş melek olarak atanmasıdır. Onun Şeytan veya İblis şeklinde isimlendirilmesi ve lanetlenmesi kabul edilebilir bir durum değildir. İnançlarına göre "şeytan", Melek Tavus'tan nefret edip "kara çalan" Muhammed'in ümmetinin kullandıkları bir isimdir. Bkz. Lescot, *Yezidiler*, s. 44.

uygulanan hükümler çerçevesinde kestikleri yenmemiş; ekin ve ticaret malları satın alınmamıştır. Hatta bir kısım fetvada canları ve malları helal görülüp onlara saldırılmıştır. Bu bağlamda dönemsel olarak malları ganimet addedilmiş, kendileri de köle muamelesine tabi tutulmuşlardır.[112] Öte yandan Osmanlı'nın son dönemlerinde askere alınma girişimleri de haram ve helal yaklaşımları bağlamında, büyük sıkıntılarla karşılaşmalarına neden olmuştur.[113]

Başta Melek Tavus'larının şeytan olarak isimlendirilip lanetlenmesi olmak üzere yukarıda zikredilen hususlar, Yezidiler'in çevreleriyle iletişimde büyük sorunlar yaşamalarına yol açmıştır. Bu da onları, farklı farklı tutumlara sevk etmiştir. Bir kısmı inançlarını terk etmiş; diğer Müslümanlara katılmışlardır. Diğer bir kısmıysa dinlere karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda küreselleşmenin getirdiği etkiyle bazıları tamamen sekülerleşmiştir. Bir kısmıysa din değiştirdiğini ilan edip gizliden Yezidiliğini sürdürmüştür. Çoğunluk ise kendilerini korumak için içe kapanmış, çevreleriyle sınırlı bir iletişime girmiştir.[114] Bu son tutumun en dikkat çekici etkisi, ötekileştirilmişliğin ve dışlanmışlığın (tıpkı diğer bazı batıni dini yapılanmalarda olduğu gibi) "seçilmişlik" söylemini ortaya çıkarmasıdır. Bu söyleme göre kendileri hiçbir dinden dönüşmemişlerdir. Zira Hz. Adem'den beri var olan bir etno-dinsel toplulukturlar. Yaşadıkları tüm sıkıntılar da Allah'ın "seçilmiş" ayrıcalıklı çocukları olmaları nedeniyledir.

112 Molla Sâlih el-Kurdî, Beyânu Mezhebu Taifeti'l-Yezidiyye, Thk. Muhammed Rızâ Ensârî Kummî, Kum: Mîrâsu İslamî İran, 1375, 3: 149-158, v. 3b.

113 İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, s. 58.

114 Geliştirilen farklı tutumlar hususunda bkz. Metin Bozan, "Şeyḫ Adi'siz Yezidilik: Yezidilerin Adi b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2 (2012), ss.23-41, s. 30 vd.

Kaynakça

'Abbûd, Züheyr Kâzım, *Tavus Melek,* Süleymaniye: Daru Serdem, 2005.

'Abbûd, Züheyr Kâzım, *et-Tenkîb fî Târihi'l-Êzîdî el-Kadîm*, Erbil: : Spirezz Press, 2006.

Ahmed Teymûr Paşa, *el-Yezîdiyyetu ve Menşeu Nihletihim,* neşr. Hindâwi, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 2014.

A'yandan Nuri, *Abede-i İblis*: *Yezidi Taifesinin İtikâdi, Âdâtî, Evsâfî,* İstanbul:Matbaa-i İctihad, 1328.

Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü,* Çev. Fahriye Adsay, 1 bs. İstanbul: Avesta yay. 2007.

Asatrıan, Garnık, Vıctorıa Arakelova "Malak-Ṭāwūs: The Peacock Angel Of The Yezidis", İran&Caucasus, vol.7, 1-2, 2003, s. 2-36.

Âzâd Saîd Sımo, *el-Yezîdiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2001/1422.

Bozan, Metin, *Şeyh Adî b. Musafir, Hayatı, Menkıbevi Yönü ve Yezidi İnancındaki Yeri,* İstanbul: Nubihar, 2012.

Bozan, Metin, "XVI. Asırda Yezidiler'in Dinî Statüsü Hakkındaki Tartışmalara Dair İki Belge: Mevlânâ Sâlih el-Kürdî'nin Bir Fetvası ile Mevlânâ Muhammed Berkal'î'nin Ta'liki", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* 12/2, 224-253 (Nisan 2020).

Bozan, Metin, "XVI. Asırda Bitlis ve Çevresinde Yezidiler" *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2018.

Bozan, Metin, "ŞeyḫAdi'siz Yezidilik: Yezidilerin Adi b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2 (2012), ss.23-41.

Demlûcî, Sıddîk, *el-Yezîdiyye*, Musul: Matbaatu'l-İttihad, 1949/1368.

Düchting, Johannes, "Yezidi Dininin İçeriği" *Deng,* V/25 (1993), 36-4.

Ebu Firâs, Ubeydullah b. Şibl, *er-Red ale'r-Revâfıza ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifeyn li'l-Milleti'l-İslamiyyeti'l-Muhammediyyeti*, bkz. Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1617, 1. Kısım vr. 49- 139

Febvre, Michel, Théâtre de la Turquie, Paris, E. Couterot, 1682.

Furlani, *The Religion of the Yezîdîs*, Bombay 1940.

Guest, John s., *Yezidilerin Tarihi,* çev. İbrahim Bingöl, 1. bs. İstanbul: Avesta, 2001.

Gündüz, Şinasi, "Şeyh Adi ve Yezidilik'te Gnostik Unsurlar", Uluslararası Türk Önderleri Sempozyumu, Ankara 2003, s. 377-393.

Hasenî, Abdurrezzak, *el-Yezidi fî Hazirihim ve Mâdihim*,.(Sayda: Matbaʿatu'l-ʿİrfan, 1951.

Heard, W. B., "Notes on the Yezidis", *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland,* 41 (1911).

Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini,* çev. P. Gabriel Akyüz, Mardin: Resim Matbaacılık, 2001.

İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *el-Vasiyyetü'l-Kübrâ* (Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ: Mısır 1823, s. 262-318 içinde).

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, Beyrut : Dâru Sâdir, 1978/1398.

İbnu'l-Esîr, Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut: Dâru Sadır, 1989.

İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyetu Kadîmen ve Hadîsen,* ed. Kostantin Züreyk, 1. bs. Beyrut: American University of Beirut, 1934.

İsmail Bek Çol, *el-Yezîdiyyûn: Akâiduhum ve Âdâtuhum*, Beyrut: er-Resala, 2007.

İzzuddîn Selîm, "el-Halîkatu ve't-Tekvîn Lede'l-Îzîdiyye" *Lalish,* Duhok, s. 9, (Sıbat 1998).

Kitabü'l-Cilve, İkinci Bölüm; (Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 147-150 içinde).

Kremli, Anastase, "el-Yezidiyye" *Mecelletu'l-Meşrik,* 2/1, 32-37; 2/4 151-156; 2/9, 395-399 (1899).

Kreyenbroek, Philip G., Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition, United States of America: The Edwin Meller, Pres, 1995.

Kreyenbroek, Philip G., *Avrupa'da Yezidilik: Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, çev. Hikmet İlhan, İstanbul: Avesta Yayınları, 2011.

Kreyenbroek, Philip G., /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur*, İstanbul: Avesta, 2011.

Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları,* çev. Zafer Avşar, İstanbul: Avesta, 2000.

Lescot, Roger, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, çev. Ayşe Meral, İstanbul: Avesta, 2001.

Menzel, "Yezidiler" *İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 1979, XIII: 415-423.

Molla Sâlih el-Kurdî, Beyânu Mezhebu Taifeti'l-Yezidiyye, thk. Muhammed Rızâ Ensârî Kummî, Kum: Mîrâsu İslamî İran, 1375, 3: 149-158.

Muaviye b. İsmail, "Zerdüşt Bizimle Konuştu" (Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 113-141 içinde).

Mushaf-ı Reş, (Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 113-141 içinde).

Nau F. "Recueil De Textes et De Documents Sur Les Yézidis", *Revue De L'Orient Chretien, Revue de L'Orient Chrétien,* Tome IX, (XIX), 1914.

Qewlê Afirîna Dinyayê, (Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur*, (İstanbul: Avesta, 2011, 116-120 içinde).

Qewlê Bâ Elif, 2,3,4 (Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur*, s. 128-129 içinde).

Qewlê Hezar û Yek Nav, (Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 133-139 içinde).

Qewlê Keniya Mara: 4 (Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 678-684 içinde).

Qewlê Padşayi, (Tolan, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê,* Avesta, 2006, s. 22-28 içinde).

Qewlê Tawusî Melek: 1, 2, 5, 20, 21 (Garnık Asatrıan, Vıctorıa Arakelova "Malak-Tāwūs: The Peacock Angel Of The Yezıdıs", İran&Caucasus, vol.7, 1-2, 2003, s.2-36, s. 19-20 içinde).

Qewlê Zebuni Meksur, (Philip G. Kreyenbroek, /Xelîl Cundî Reşow, *Tanrı ve Şeyh 'Adî Kusursuzdur* s. 99-105 içinde).

Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi (562/1167), *el-Ensâb*, Tlk. Abdullah Amr Barudi, Beyrut; Dârü'l-Cinan, 1988.

Söylemez, Mehmet Raif, *Yezidi İnancında Melek-i Tavus*, İstanbul: Avesta, 2015.

Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha, thk. Ebied, R. Y.; Young, M. J. L., (Le Museum, 85, 1972. s. 492-522 içinde).

Tolan, Kemal, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê,* İstanbul: Avesta, 2006.

Tolan, Kemal, "Giringiya rojîgirtinê û hinek cejnen me êzidiyan", *Lalish,* Duhok, s. 26 (May 2006).

https://10layn.com/10-maddede-kozmogoni-mitleri, erişim 01.11.2020.

Ek 1: Kitabul Cilve[115]

Melek Tavus, bütün yaratıklardan önce var oldu. Seçilmiş halkını uyarmak ve yanlışlardan uzak tutmak üzere, Abd Tavus'u bu aleme gönderdi; kullarını önce sözlü olarak uyardı, ikinci olarak bu kitapla ki, yabancıların (bu dinden olmayanların) okuması ya da bakması yasak kılındı.

Birinci Bölüm: Ben ki vardım, varım, sonsuza dek var olacağım; tüm yaratılmışlara hükmüm geçer, tüm olaylar ve benim erkim altındaki varlıklarla ilgili her şey, benim buyruğumla olur. Kim bana inanır da gerektiğinde beni (yardıma) çağırırsa, ben hemen onun yanındayım, benim var olmadığım hiçbir yer düşünülemez. Beni benimsemeyen kimselerin, kendi isteklerine uygun olmadığı için kötülük diye nitelendirdikleri tüm olaylar, benim isteğimle olur. Her çağın bir yönetici vekili vardır; onu ben seçerim. Her kuşakla birlikte, bu dünya'nın başkanı da değişir; Başkanlar sırayla gelirler, kendi dönemleriyle ilgili görevlerini yerine getirirler. Yaratılıştan kazanılan özelliklerin değerleriyle orantılı olarak, suçları bağışlarım. Kim ki buna karşı çıkar, sıkıntılarla acılar ondan eksik edilmeyecektir. Başka hiçbir Tanrı, benim işlerime ve yaptıklarıma karışamaz: ben neye karar verirsem, o olur. Yabancıların ellerinde bulunan kutsal kitaplar, peygamberler ve havariler tarafından yazılmış olsalar bile, artık geçersizdirler, isyancı bir nitelik kazanmışlardır, bozulmuşlardır; bunlar birbirlerini yalanlamakta ve geçersiz kılmaktadırlar. Doğru olanla yanlış olan arasındaki ayrım, yaşanılan çağın koşullarına göre yapılacaktır. Bana inananlara verdiği sözleri yerine getireceğim; belirli dönemler için yetkilerimi devrettiğim akıllı ve sezgili vekillerimin yargılarına göre, kullarımla aramdaki sözleşmeye uyacağım ya da uymayacağım. Olaylarin gelişimini dikkate alırım; içinde bulunulan zamanda yararlı olan neyse, onu uygularım. Benim eğitmenliğimi kabul

115 Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 147-150 içinde

edenleri yönlendirir, eğitirim; onlar bana uymakla, ruhun duyacağı sevinç ve zevklerin en büyüğüne kavuşurlar.

İkinci Bölüm: iyi bildiğim tüm yöntemlerle, Adem oğullarını ödüllendirir ve cezalandırırım. Yeryüzünde, üstünde ve altında ne varsa benim denetimimdedir. Öbür ırklara yardım etmeyi üstlenemem, onlara iyilik yapmaktan uzak da durmam, hele benim seçilmiş topluluğumdan ve bana uysallıkla hizmet edenlerden bunu hiç esirgemem. Sınadığım insanlara etkin bir denetim yetkisi veririm; bu insanlar, benim irademe uygun olarak, belirli durumlarda, bana inanıp öğütlerimi tutanlara yardım ederler. Alan da benim, veren de; zengin eden, fakir eden de; mutlu kılan, mutsuz kılan da; bütün bunlar çevre koşullarına ve zamana uygun biçimde gerçekleşir; benim işlerime karışmak ve herhangi bir insanı denetimimden çıkarmak hakkına ve yetkisine sahip hiçbir güç yoktur. Bana engel olmaya çalışanların üzerine acılarla hastalıklar yağdırırım. Kim benim buyruklarima uyarsa, öbür insanlar gibi ölmez. Bu düşük dünyada hiç kimsenin, kendisi için belirlediğim süreden fazla kalmasına dayanamam; ama istersem, onu bu dünyaya iki kez, üç kez ya da daha fazla, geri gönderirim, ruhunu başka bedenin içine sokarak; bu evrensel bir yasadır.

Üçüncü Bölüm: Ben kitap göndermeksizin yönlendiririm, dostlarıma ve benim öğrettiklerimi benimseyenlere, doğru yolu, gizli araçlarla gösteririm; uyulmasını istediğim kurallar, bunaltıcı değildir, zaman ve koşullara göre saptanmıştır. Yasalarıma karşı çıkanları öbür dünyalarda cezalandırırım. Adem oğulları yapılması istenen şeyleri bilmezler, bu yüzden sık sık yanlışlığa düşerler. Yeryüzündeki ve gökteki hayvanlar, denizdeki balıklar, hepsi benim yönetim ve denetimim altındadır. Dünyanın bağrındaki gizli hazineler ve başka şeyler, benim bilgimin içindendir. Onlarin tek tek bulunup alınmasına olanak sağlarım. Bunlara sahip olacak kimselere ve benden zamanında dilekte bulunanlara gizli işaretlerimi, mucizelerimi gösteririm.

Bana ve izleyicilerime karşı yabancıların göstereceği düşmanlık ve direnme, ancak kendilerine zarar verir, çünkü bilmezler ki güç ve zenginlik benim ellerimdedir ve bunları ben, Adem oğullarından, hakedenlere veririm. Dünyaların yönetimi; çağların arka arkaya geçip gidişi, vekillerimin her çağda değişmesi, sonsuza dek benim yetkimdedir. Her kim oraya dürüstçe yürümezse, ben, kendim belirleyeceğim bir zamanda onu cezalandıracağım ve başladığı yere geri göndereceğim.

Dördüncü Bölüm: Mevsimler dört tanedir, unsurlar da dört tanedir; bunları ben, yaratıklarımın, gereksinmelerini gidermek için bağışladım. Yabancıların kutsal kitaplari, ancak benim yasalarıma uygun oldukları, karşı çıkmadıkları ölçüde tarafımdan kabul görürler; yine de bunlar, çoğunlukla saptırılmışlardır. Üç tanesi bana karşıdır ve ben, üç addan nefret ederim. Benim gizlerimi açığa vurmayanlar için, ödüllendirme konusundaki sözümü tutacağım. Benim uğruma acı çekmeye katlananları, kuşku duyulmasin ki, dünyalardan birinde ödüllendireceğim. Benim yolumdan gidenler, kendilerine düşman olanlara ve yabancılara karşı, cemaat halinde yaşasınlar. Ey siz, benim yasalarım uyanlar, benim tarafımdan iletilmeyen düşünceleri kafanıza sokmayın. Yabancıların yaptığı gibi sakin, adımı ya da bana yakıştırılan adları ağzınıza almayın, yoksa günaha girersiniz; çünkü bu konular, sizin kavrayışınızın üzerindedir.

Beşinci Bölüm: Beni simgeleyen şeylere ve resimler saygılarınızı sunun; çünkü onlar size, benim yasalarıma aykırı olan davranışlarınızı anımsatacaktır. Yardımcılarımın buyruklarına uyun, sözlerine kulak verin ki, benden aldıkları öte dünya bilgisini size iletsinler.

Ek 2: Mushaf-ı Reş

"Şeyh Adî b.Müsâfir'den iki yüz sene sonra yazıldığı rivayet olunan [kitap]"[116]

Bidayette sırrı azîzinden Allah beyaz inciyi halketti ve Enfer namındaki kuşu yarattı. Ve inciyi onun sırtına koydu ve kırk bin sene onun üzerinde sakin oldu. Allah'ın yarattığı ilk gün pazar günüdür ve bugünde Azrail namında bir melek yarattı ki bu; cümlenin reisi olan Melek Tavus'tur. Pazartesi günü melek Derdâil'i yarattı ki bu, Şeyh Hasan'dır. Salı günü melek İsrafil'i yarattı ki bu, Şeyh Şems'tir. Çarşamba günü melek Mikail'i yarattı ki bu, Şeyh Ebû Bekir'dir. Perşembe günü melek Cebrail'i yarattı ki bu, Secadüddin'dir. Cuma günü melek Şemnail'i yarattı ki bu, Nasruddin'dir. Cumartesi günü melek Nurail'i yarattı ki bu, Fahruddin'dir. Melek Tavus'u bunların üzerine reis yaptı. . Sonra yedi kat göğü ve yeri ve güneşi ve ayı yarattı. Fahruddin insan ve hayvan, tuyur [kuşlar] ve vuhuşu [vahşi hayvanları] yarattı ve onları hırkanın yakasına vazetti ve beraberinde melekler olduğu halde İnci'den çıktı ve İnci'ye öyle bir bağırışla bağırdı ki inci ayrılıp dört parça oldu ve karnından su çıktı ve deniz oldu ve dünya deliksiz ve deşiksiz müdevver oldu. Ve Allah Cebrail'i bir kuş suretinde yarattı ve onu kendi eliyle salıverdi ve yeryüzünün dört köşesini yaptı. Sonra bir sefine yarattı ve otuz bin sene bu sefineye nazil oldu. Sonra geldi ve Laleş'te sakin oldu. Sonra dünyaya sayha etti. Taş dondu ve dünya arz oldu ve titremeye başladı. Sükunet bulsun diye Cebrail beyaz incinin iki kıtasına emretti; bir kıtasını arzın altına ve bir kıtasını göğün kapısına vaz eyledi. Ve sonra onlarda Güneş'i ve Ay'ı kıldı. Ve beyaz incinin kırıntılarından yıldızları yarattı. Ve süs olmak için onları göğe ta'lik etti. Ve ziynet olsun diye meyveli ağaçları ve nebatatı ve dağları yarattı sonra fereş üzerinde arşı yarattı. Rab-ı Azim "Ey Melekler! Ben Adem

116 Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökenleri,* İstanbul: Berfin, 2006, 113-141 içinde.

ve Havva'yı yaratacağım ve onları beşer yapacağım." dedi. Ve onlardan Adem'in serinden [başından] Şehr bin Sefer olur. Ve ondan yeryüzünde bir millet olur. Ve sonra millet-i Azrail'i yani Tavus Meleğin milleti olur ki o millet, millet-i Yezîdîye'dir. Sonra Şeyh Adî bin Müsafir'i Şam diyarından gönderdi ve Laleş'e geldi. Sonra Rab kara dağa (cebel-i esved'e) indi ve haykırdı ve otuz bin melek yarattı ve bunları üç fırkaya ayırdı. Ve bunlar kırk bin sene kendisine ibadet ettiler. Sonra onları Tavus Meleğe teslim etti ve onları göklere çıkardı. Sonra Rab, Kudüs diyarına indi. Cebrail'e dünyanın dört köşesinden toprak celb etmesini emretti. Cebrail de toprak, hava, ateş ve su getirdi. Bunların cümlesinden birinci Âdem'i yarattı ve kudretiyle ona ruh verdi. Ve Cebrail'e Âdem'i Firdevs'e idhal etmesini ve her ağacın meyvesinden yemesini emretti. Amma buğdaydan yemesin. Ve yüz seneden sonra Tavus Melek Allah'a, "Âdem nasıl çoğalacak, nesli nerede?" dedi Allah ona "emir ve tedbiri senin eline teslim ettim" dedi. Tavus melek gelip Âdem'e "Buğdayı yedin mi?"dedi. [O da] "Hayır..., zira Allah beni nehyetti." Tavus Melek ona, "Ye, senin için iyi olur." dedi. Yedikten sonra derhal karnı şişti. Cennetten Tavus melek onu çıkardı ve bıraktı ve kendi göğe çıktı. Âdem karnının şişliğinden sıkıştı, çünkü muhrec yok idi. Allah bir kuş gönderdi. Bu kuş gelip gagaladı ve Âdem'e muhrec açtı ve Âdem istirahat etti. Ve Cebrail Âdem'den yüz sene teğayyüb etti [gizlendi, görünmedi]. Âdem yüz sene mahzun kaldı ve ağladı. O zaman Allah, Cebrail'e Havva'yı halk etmesini emretti ve Cebrail Âdem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı. Sonra bizim taife-i mahlukamız için Melek Tavus yeryüzüne indi, eski Asur hükümdarlarından başka bize hükümdarlar nasbetti. Nesruh ki Nasruddin'dir. Kamuş ki melek Fahruddin'dir. Ve Artimus ki Melek Şemsüddin'dir. Bundan sonra Şabur Evvel ve Şabur Sânî bize hükümdar olup saltanatları yüz sene devam etti ve şimdiye kadar ümeramız bunların neslinden olmak üzere bir devamdır .

Sevmeyip buğz ettiğimiz dört padişahtır (?). Bize hassı/marulu haram kılmıştır. Çünkü bünyemiz hâsiyenin ismine müşabehtir. Börülceyi ve mavi rengi de haram kılmıştır. Yunus Nebiye hürmetimizden balık dahi yiyemeyiz, geyik eti de yiyemeyiz. Çünkü geyik, peygamberlerimizden birinin koyunu idi. Şeyh ve talebesi Tavus Melek'e hürmeten horoz eti yemezler. Tavus Melek zikrolunan yedi ilahtan biridir ki bunun sureti horozdur . Şeyh ve talebesi, kabak dahi yemezler. Ayakta durarak tebevvül ve oturarak elbise giymek ve ayak yoluna girmek ve hamamda yıkanmak bize haramdır. Ve "şeytan" kelimesini telaffuz bize caiz değildir. Çünkü ilahımızın is-midir ve buna müşabeh olan "kitan" ve "şed" ve "şer" gibi isimleri de telaffuz caiz değildir. Ve "mel'ûn", "lanet", "na'l" vesaireyi telaffuz caiz değildir. İsa Mesih'in bu aleme gelmesinden evvel diyanetimizin adı Veseniyye idi. Yahudi, Hrıstiyan, İslamlar bizim diyanetimize zıddiyette bulundular. Acemler de böyle. Âhab mülükümüzden [krallarımızdan] idi. Bizden her birimize, kendisine bir ismi-i mahsus vermemizi emretti. "İlah Âhâb" ve "Ba'lezebub" tesmiye edenler oldu. Şimdi ise bizde ona "Pîrbûb" diyorlar. Bizim "Buhtunnasr" namında Babil'de bir melikimiz var idi. Acemde "Ahşuperş" ve Istanbul'da "Agrikalus" var idi. Yer ve gök var olmazdan evvel Allah denizler üzerinde mevcut idi. Ve zatıyla tenezzüh etmek üzere yapmış olduğu bir kayık ile denizlerin arasında geziyor idi. Kendisinden bir inciyi yarattı ve kırk sene ona hükmetti. Ve sonra inciyi kırdı ve ayağıyla tepti. . Ne şaşılacak şeydir ki onun o uğultusundan dağlar, gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler oldu. Sonra Allah göklere çıkıp onları döndürdü ve direksiz tespit etti. Sonra arzı kilitledi. Sonra eline kalemi aldı, bütün halkı yazdı. Sonra zatından, nurundan altı âlihe [altı Tanrı] yarattı. Ve bunların yaratılmaları bir insanın bir kandilden diğer kandili yakması gibi oldu. Birinci ilah ikinciye, "Ben yalnız göğü yarattım sen göğe çık başka şey yarat." dedi. Bu da çıktı ve güneş oldu, diğerine

de böyle dedi. O da çıktı ay oldu. Dördüncü[sü] feleği yarattı. Beşinci[si] sabah yıldızı oldu. Altıncı[sı] boşluğu yani havayı (elcevv) yarattı. [Kitap tamam oldu]

Ek 3: Şeyh 'Adî İlahisi[117]

Benim bilgim tüm varlıkları kuşatır
Benim varlığım benden gelir.
Benim gelişimin nedeni yine benim;
Zamanını da bilen benim.
Evrende var olan her şey benim buyruğumdadır
Her yer insanlar otursun oturmasın
Ve tüm yaratılmışlar benim buyruğumdadır.
Benim egemenliğim başka egemenliklerden üstündür.
Sözlerim her zaman doğrudur.
Yeryüzünün yargıcı ve yöneteniyim
Benim yüceliğime tapınır insanlar
Bana gelirler öperler ayaklarımı.
Benim gökleri kat kat yayan.
Başlangıçta haykıran benim.
Şeyh'im ben benden başka yoktur tapacak.
Benim kendimi mucizelerle gösteren.
Bana indirildi mutluluklar kitabı
Dağları eriten efendimden.
Tüm yaratılmış insanlar bana gelirler
Saygıyla öpmek için ayaklarımı.
Meyveler üretirim gençliğin ilk özsuyundan,
Kendi gücümle, ve bana yönelirler öğrencilerim.
Işığımın önünde sabahın karanlığı dağılır.
Yol ,gösteririm, isteyenlere.
Benim, Adem'in cennet'te yaşamasına neden olan,
Nemrud'un kızgın ateşte kalmasına da.

117 Tercümede Sonia İVELİK, Dünya Dinleri 3: Farklı Dinler ve İnanışlar, erişim Ağu 2014 Türkçe metni verilmiştir.

Ahmed'e adaletl davranmasında önderlik ettim
Benim yolumda ilerlettim onu.
Bana gelir tüm yaratıklar
Sevgimi, armağanlarımı kazanmak için.
En yüksek yerlere bile uğrarım ben
İyilikler benim acımamdan kaynaklanır.
Benim, tüm yüreklere korku salan
Bana uysunlar diye; ve yüceltirler gücünü ve, görkemini kötülüğümün
Karşıma çıktı o öldürücü arslan
Öfkeyle ve ben haykırdım ve taşa çevirdim onu,
Karşıma çıktı yılan
Ve ben irademle kuma çevirdim onu.
Benim, vurup titreten kayayı
Ve yanından fışkırtan suların en tatlısını.
Benim bildiren, kesin gerçeği.
Benden gelir, acı çekenleri avutan kitap.
Benim biricik yargıç,
Yargılamak benim hakkımdır.
İlkyazları yarattım su versinler diye,
Suların en tatlısını ve güzelini.
Eli açıklığımla ben neden oldum belirmesine
Ve gücümle saflaştırdım onu.
Bana dedi ki cennetin Efendisi,
«Sensin tek yargıcı ve yöneticisi yeryüzünün.»
Bazı mucizelerimi kendim sergilerim,
Bazılarıysa, varlıkların kendilerimde açığa vurulmuştur.
Benim, dağlara boyun eğdiren,
Benim altımda, benim irademe göre.
Ürkünç görkemimin karşısında haykırır canavarlar
Gelir tapınırlar bana öperler, ayaklarımı.
Şamlı Adi'yim ben, Musafir'in oğlu.
Yüce Bağışlayıcı, çeşitli adlar verdi bana,

Göksel tacı, makamı, ve yeri göğü ve yüryüzünü.
Gizlerime erenlerin gözünde, benden başka Tanrı yoktur
Her şey benim buyruğumun altındadır.
Onun için, benim önderliğimi yadsımayın.
Ey insanlar! Bana karşı çıkacağınıza, boyun eğin,
Yargılama Günü'nde, karşıma geldiğinizde, mutlu kılınırsınız.
Her kim, bana bağlı olarak ölürse
Cennet'e göndereceğim onu,
Ama kim ki, beni tanımadan ölür
Acı içinde kıvrandıracağım onu.
Diyorum ki, yücelikte yoktur dengim.
Yaratırım ve istediğimi zengin yaparım,
Övgüler bana, her şey benim irademle olur.
Işığı ben bağışlarım evrene.
Ben o hükümdarım ki, büyüklüğüm kendimden gelir;
Yaratılmış tüm zenginlikler benim buyruğumdadır.
İzlemeniz gereken bazı yolları gösterdim size, ey insanlar
Bana yakın. olmak isteyenler dünyayı unutmalıdır.
Sözlerim her zaman doğrudur.
Yükseklerdeki bahçe beni hoşnut edenler içindir.
Ben gerçeği aradım ve onaylayıcısı oldum onun
Aynı gerçeği kavrayanlar en yüksek yere ulaşacaklar benim gibi

Ek 4: Melek Tavus İlahisi[118]

Ey Rabbim, Kerim ve Rahim olan sensin
Ey Rabbim Allah olan yalnız sensin
Methe ve senaya layık olan yalnız sensin.
Ey Rabbim, sen cihanın meleğisin

118 Tercümede Mehmet Raif Söylemez, Yezidi İnancında Melek-i Tavus, İstanbul: Avesta, 2015, sayfa 54-55'te çeviri verilmiştir.

Ey Rabbim, sen kerim olan meleksin
Sen büyük arşın meleğisin
Ey Rabbim, ezelden kadim olan sensin.
Eksiksiz olan, murat edilen ve öngörü sahibi olan sensin
Ey Rabbim, Allah olan yalnız sensin
Her an var olan sensin
Methe ve senaya layık olan yalnız sensin.
Ey Rabbim, sen ins ve cinsin meleğisin
Ey Rabbim sen arş ve kürsinin meleğisin
Ey Rabbim sen öküz ve balığın meleğisin
Ey Rabbim, alemin ve kutsallığın meleğisin.
Ey Rabbim, sen ilimleri bilen Alimsin.
Ey Rabbim, senin yerin her yerdir.
Ey Rabbim senin ne rengin ne de çekiştirilecek bir eksikliğin vardır
Senin ne sesin vardır
Senin ne de bir şeklin mevcuttur.
Ey Rabbim, kimse senin nasıl olduğunu bilmez.
Ey Rabbim, sen tövbe yolunu ademe gösterensin
Ey Rabbim, sen şifa vericisin
Ey Rabbim, sen Rahim, kerem ve emin olansın
Ey Rabbim, sen ihtiyacı olmayan sonsuzsun, bizler yokluk içindeki fanileriz.
Ey Rabbim, ben düşen ve eğrilenim
Sen hem ilaç hem de devasın
Sen hem ilaç hem de tabipsin
Sen hekim, bizler düşkünleriz.
Ey Rabbim sen yaratıcı bizler yaratılanız.
Sen arzulanan, bizler ise arzulayanlarız.